

DOI: 10.52335/dvqigjyfff36

Nauki ekonomiczne i wyzwania współczesności. Fundamentalne problemy w teorii i w praktyce, pod redakcją Bogusława Fiedora, Mariana Goryni i Elżbiety Mączyńskiej, Seria wydawnicza EKONOMIŚCI DLA ROZWOJU, tom I, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2020, 319 ss.

Monografia jest pokłosiem X Kongresu Ekonomistów Polskich, który odbył się w Warszawie w dniach 28–29 listopada 2019 roku pod hasłem *Ekonomiści dla rozwoju*. Niniejszy tom jest pierwszą z cyklu czterech monografii pokongresowych. Zawiera teksty dotyczące podstawowych wyzwań dla teorii ekonomii w kontekście procesów społeczno-gospodarczych.

Monografię otwiera słowo od wydawcy, dotyczące Kongresu, jego tematyki, genezy, programu i przebiegu. Wstęp przedstawia strukturę monografii i zawartość poszczególnych opracowań.

Część I – Nauki ekonomiczne i ich filozoficzne fundamenty – zawiera pięć opracowań.

Tekst Bogusława Fiedora i Mariana Goryni – *O silnych i słabych stronach współczesnych nauk ekonomicznych* – otwiera przegląd sposobów rozumienia nauk ekonomicznych i ich klasyfikacji. Następnie autorzy próbują sami określić tożsamość i *wspólny rdzeń* tych nauk, wiążąc go z różnymi aspektami kategorii efektywności. Dalej wymieniają słabe i mocne strony współczesnych nauk ekonomicznych. To bardzo dobry tekst, w znacznym stopniu wykorzystujący wcześniejsze opracowania autorów na ten temat. Bardzo trafna jest konstatacja, że *refleksja na temat podstaw filozoficznych i metodologicznych badań ekonomicznych nie jest ich najmocniejszą stroną*.

Opracowanie Grzegorza Kołodki – *Ekonomia nowego pragmatyzmu: tożsamość, cele, metoda* – rozpoczyna się od wyraźnej deklaracji: „Ekonomia to piękna nauka, gdyż służy temu, aby ludzie mieli się lepiej”. Jest to świetny tekst, zawierający zarówno pogłębioną analizę współczesnej myśli ekonomicznej i jej niedostatków, jak i propozycję nowej koncepcji lepiej służącej wyjściowemu zadaniu, dostosowanej lepiej do „rzeczywistości po PKB”, lepiej służącej zapewnieniu równowagi gospodarczo-społeczno-ekologicznej: „nowego pragmatyzmu”. W ramach tej koncepcji ekonomia ma być nauką opisową, wyjaśniającą, wartościującą, normatywną, kompleksową, eklektyczną, kontekstualną, multidyscyplinarną i komparatywną. Tekst wykorzystuje bardzo szeroką i bardzo aktualną literaturę przedmiotu. Wyróżnia się w całym tomie połączeniem świetnej analizy współczesnej nauki ekonomii, jak i realnych procesów zachodzących we współczesnym świecie.

Tekst wskazuje jako na źródła fascynacji ekonomią to, że „jej uprawianie intelektualnie wzbogaca, trzeba bowiem nieustannie sięgać do innych nauk społecznych – do filozofii i antropologii, socjologii i psychologii, prawa i politologii, historii i geografii”. Czy autor rzeczywiście opisuje w tym zdaniu, jak jest obecnie (czy rzeczywiście większość ekonomistów do wymienionych nauk sięga), czy raczej opisuje źródła własnej fascynacji ekonomią i postulat wobec ekonomii przyszłości (w tym „nowego pragmatyzmu”)?

Jerzy Hausner w tekście *Ekonomia i społeczne imaginarium*, będącym rozwinięciem jego wcześniejszego opracowania, stawia podobną tezę, jak w opracowaniu poprzednim: „Stare teorie i idee gospodarcze nie pasują do nowej rzeczywistości, na ich podstawie nie można kształtować odpowiednich ram makroekonomicznych”. Autor opowiada się za odbudowaniem tradycji zakorzenienia ekonomii w filozofii moralnej. Ekonomia powinna rozpatrywać przede wszystkim jakość życia i trwały rozwój. Ekonomia powinna stać się *ekonomią wartości*.

Opracowanie Łukasza Hardta – *Utylitaryzm, deontologia i etyka cnót: zbieżne czy przeciwstawne fundamenty etyczne ekonomii?* – jest próbą odpowiedzi na pytanie, czy oparcie neoklasycznej ekonomii na klasycznym utilitaryzmie nieuchronnie prowadzi do konfliktu ekonomii z etyką cnót. Bardzo ciekawe rozważania, oparte na bogatej literaturze, prowadzą autora do stwierdzenia: „nawet najbardziej formalna teoria ekonomii jest do swoich fundamentów przesiąknięta bardzo konkretnymi założeniami etycznymi, choć często mają one charakter przesłanek przyjmowanych za oczywiste, a przez to przemilczanych”. Autor stwierdza przy tym, że sami ekonomiści przyznają często, że instytucje są ważne, ale o wiele rzadziej przyznają, że znaczenie mają normy moralne. Podobnie jak ekonomia jest nauką moralną, nawet jeżeli wielu tego nie przyznaje, tak samo „działanie rynku nie rozgrywa się w pustce aksjologicznej, a operujące na nim podmioty to jednak zdecydowanie coś więcej niż wchodzące ze sobą w interakcje funkcje użyteczności”. Autor podkreśla, że obecnie ekonomiści rozumieją to o wiele lepiej niż dawniej, na co wskazują także w ostatnim okresie nagrody im. Alfreda Nobla z ekonomii.

Tekst Jerzego Wilkina – *Znaczenie uniwersytetów w epoce postprawdy* – to nieco uzupełniony artykuł już wcześniej opublikowany w czasopiśmie. Samo pojęcie postprawdy budzi kontrowersje, ale autor już w pierwszym zdaniu stwierdza, że można je traktować jako symbol szerszych procesów zachodzących w różnych dziedzinach życia, zwłaszcza polityce, przynajmniej od dwóch dekad. Artykuł jest poświęcony uniwersytetom, których podstawowe zadanie jest tradycyjnie definiowane jako poszukiwanie prawdy. Nawiązując do znanej publikacji na ten temat (D’Ancona 2018), artykuł dotyczy uniwersytetów jako „nielicznych oaz na pustyni postprawdy”. Wychodząc od rozważań na temat prawdy, autor analizuje funkcje i współczesne warunki funkcjonowania najważniejszej instytucji, której zadaniem jest dbanie o prawdę, czyli uniwersytetu. Następnie analizuje upowszechnianie postprawdy, uznając je za najpoważniejsze zagrożenie dla tej instytucji oraz wynikające stąd wyzwania dla uniwersytetu.

Jest to świetny tekst, dotyczący problemów o fundamentalnym znaczeniu dla całej nauki, w tym ekonomii. Jest to też wyjątkowe w tej monografii opracowanie, ponieważ porusza realne zagrożenia dla fundamentów funkcjonowania państwa i gospodarki w ostatnich latach w Polsce. Autor pisze o mediach publicznych, celowo szerzących nieprawdę, trafnie też ocenia najnowszą reformę szkolnictwa wyższego i nauki, w tym wskazuje na niebezpieczeństwo rozwoju „przemysłu produkowania publikacji”. Mam pewne wątpliwości co do słuszności przywołanej w artykule tezy Keyesa (2017), że postprawda jest wyjątkowa, bo dawniej „kłamcy (...) zwykle kłamali z odrobiną niepewności, niepokojem, poczuciem winy, wstydu, a co najmniej zmieszania”. Moim zdaniem także i dawniej wielu możliwych kłamców nie miało żadnego poczucia winy ani wstydu (np. społeczeństwa państw realnego socjalizmu doświadczały takich systematycznych kłamstw). Nowa jest chyba raczej powszechność tego zjawiska także w warunkach demokracji i jego upowszechnienie dzięki nowoczesnym technologiom, co artykuł świetnie pokazuje. Mam także wątpliwości odnośnie do stwierdzenia: „Jak stwierdza wielu badaczy zjawisk społecznych, postprawda nie jest ani prawdą, ani też nieprawdą”. Przytoczony zaraz potem przykład raczej przeczy temu stwierdzeniu: „D. Trump chętnie używa argumentu, iż on

czuje, że coś jest prawdą (*feel true*), nie mając ku temu żadnych racjonalnych podstaw”. Dla mnie postprawda to nieprawda, czyli kłamstwo. Zresztą autor dalej też pisze o „karierze kłamstwa”.

Część II – *Ekonomia i modele kapitalizmu* – obejmuje także pięć opracowań.

Historyczno-teoretyczne (jak zapowiada wstęp do całej monografii) opracowanie Jerzego Osiatyńskiego – *Michał Kalecki a współczesne problemy rozwoju gospodarki kapitalistycznej* – rozpoczyna analiza aksjologii badań Kaleckiego nad rozwiniętą gospodarką kapitalistyczną, gospodarką centralnie planowaną oraz gospodarką krajów „Trzeciego Świata”. Część pierwsza prezentuje opracowany przez Kaleckiego model cyklu koniunkturalnego i dynamiki gospodarki kapitalistycznej. W części drugiej omawiana jest jego teoria pełnego zatrudnienia i płynące z niej rekomendacje dla polityki gospodarczej. Trzecia część poświęcona jest najważniejszemu różnicom między gospodarką kapitalistyczną od kryzysu lat 1929–1933 do mniej więcej połowy lat siedemdziesiątych XX wieku, a gospodarką współczesnego, globalnego kapitalizmu finansowego. Autor próbuje zastanowić się, jakiej odpowiedzi udzieliłby Kalecki na wyzwania współczesnego kapitalizmu finansowego. Opracowanie jest ciekawe, przypomina istotny wkład polskiego ekonomisty we współczesną ekonomię. Ostatnia część budzi pewien niedosyt, zwłaszcza wobec tytułu tekstu, choć należy przyznać rację autorowi, że nie jest zadaniem łatwym próba sformułowania odpowiedzi, jakich dzisiaj udzieliłby Kalecki na pytania o problemy współczesnej gospodarki, tak istotnie różnej od tej, którą Kalecki analizował. Artykuł bardzo trafnie te różnice wskazuje.

W tekście *Powstanie i ewolucja kapitalizmu patchworkowego w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej* Ryszard Rapacki i Adam Czerniak przedstawiają wybrane wyniki badań empirycznych, w których uczestniczyli w latach 2015–2019, na temat najważniejszych cech „postsocjalistycznego kapitalizmu” wyłaniającego się w Polsce i 10 innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej (państwach członkowskich UE). Punktem odniesienia są cztery modele kapitalizmu identyfikowane w państwach „starej” Unii Europejskiej. W badaniach wykorzystano metodę współczynników i sześciokątów podobieństwa oraz analizę skupień w podprzestrzeniach. Autorzy dowodzą, że w Polsce i pozostałych badanych państwach powstał nowy, odmienny model kapitalizmu. Model ten cechuje daleko idąca niespójność i niejednoznaczność instytucjonalna, która uzasadnia propozycję terminologiczną określania go nazwą „kapitalizmu patchworkowego”. Jest to bardzo ciekawy tekst, wprowadzający do tomu nowy element empirycznych badań porównawczych. Na podkreślenie zasługuje przy tym interdyscyplinarny charakter projektu badawczego, osadzonego w paradygmatach nowej ekonomii socjologicznej i socjologii ekonomicznej. Wnioski z badań mają także szerszy wymiar dla analiz transformacji i transferu rozwiązań instytucjonalnych między różnymi państwami.

Opracowanie Elżbiety Mączyńskiej i Piotra Pysza – *Po co nam w XXI wieku społeczna gospodarka rynkowa?* – jest przede wszystkim analizą historyczną źródeł, cech i rozwoju ordoliberalnej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej jako modelu ładu społeczno-gospodarczego. Autorzy stawiają też pytanie, na ile ta wywodząca się z pierwszej połowy XX wieku koncepcja mogłaby znaleźć zastosowanie do warunków zglobalizowanej i w coraz większym stopniu cyfrowej gospodarki. Jest to bardzo dobry tekst, solidnie udokumentowany, trafnie wskazujący potencjał tkwiący nadal w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Jest to opracowanie bardzo obszerne, szczegółowe, nieco odbiegające pod tym względem od innych opracowań w tym tomie. W ostatniej części autorzy słusznie zwracają uwagę, że model społecznej gospodarki rynkowej wymaga dostosowań do współczesnych warunków gospodarki globalnej. Akurat temu, kluczowemu z perspektywy czytelnika w roku 2021, zagadnieniu poświęcają stosunkowo mało uwagi.

Przedmiotem tekstu Macieja Bałtowskiego – *Kapitalizm państwowy – patologia czy panaceum?* – jest analiza nowego rodzaju relacji między państwem a rynkiem obserwowanych w ostatnich 10 latach w różnych państwach świata, relacji określanych w literaturze jako *kapitalizm państwowy*. Autor opiera rozważania na swojej autorskiej koncepcji sześciu typów/przejawów kapitalizmu państwowego we współczesnej gospodarce. Są to: „kapitalizm polityczny, kapitalizm polityczny á rebours, kapitalizm koleśków, kapitalizm oligarchiczny, kapitalizm populistyczny i kapitalizm nacjonalistyczny”. Opracowanie jest ciekawą analizą relacji między ekonomią a polityką, zarówno w ujęciu historycznym, jak i we współczesnych systemach społeczno-gospodarczych. W odniesieniu do Polski autor wskazuje na wyraźny wzrost znaczenia w ostatnich latach kapitalizmu populistycznego i nacjonalistycznego. Kończy jednak stwierdzeniem: „Obecnie (w połowie 2019 r.) nie ma wystarczających przesłanek do określenia istniejącego w Polsce systemu gospodarczego mianem kapitalizmu państwowego”.

We wstępie opracowania Mirosława Bochenka – *Czy spór „państwo versus rynek” ma jeszcze sens?* – jego cel określony jest jako „przedstawienie zarysu ewolucji poglądów na temat roli państwa i rynku w gospodarce oraz próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy spór między zwolennikami interwencjonizmu państwa w gospodarce a zwolennikami swobodnego rynku ma uzasadnienie we współczesnej ekonomii i praktyce gospodarczej i czy istnieje szansa pogodzenia tych zwaśnionych nurtów”. Opracowanie zawiera nieco podręcznikowy opis poglądów wybranych myślicieli, ekonomistów, na to, czy państwo czy rynek powinien być głównym regulatorem. Autor dochodzi do słusznej konkluzji, że „spór «państwo versus rynek» należy zastąpić ideą współdziałania państwa i rynku, która powinna zająć trwałe miejsce w myśli ekonomicznej oraz praktyce gospodarczej”. Przydałoby się na końcu choć krótkie odniesienie do współczesnych problemów Polski. Zamiast o *socjalnej gospodarce rynkowej* lepiej byłoby mówić o *społecznej gospodarce rynkowej* (jak w opracowaniu na ten temat w tym tomie). Nieco dyskusyjne jest stwierdzenie, że społeczna gospodarka rynkowa była koncepcją „trzeciej drogi” (między kapitalizmem wolnorynkowym i interwencjonizmem państwowym).

Część III – Polska transformacja. Aspekty ekonomiczne, społeczne i prawne – obejmuje pięć opracowań: cztery pełne artykuły i krótką wypowiedź.

Tekst Urszuli Żuławskiej – *Polska transformacja w świetle koncepcji path dependence* pokazuje zastosowanie koncepcji *path dependence* do analizy polskiej transformacji, w odniesieniu do sfery finansów publicznych, zarówno po stronie dochodów, jak i wydatków. W opracowaniu nacisk położony został na ograniczenia wywołane decyzjami sprzed kilku do kilkudziesięciu lat. Autorka wykazuje, że to „pole manewru” w zakresie finansów publicznych ulega zacieśnieniu. Dyskusyjna jest teza, że z czterech reform z roku 1999 „tylko jedna (samorządowa) przetrwała”. Można argumentować, że zasadnicze elementy reformy emerytalnej (wprowadzenie systemu ze *zdefiniowaną składką*) i opieki zdrowotnej (wprowadzenie ubezpieczeniowego systemu finansowania opieki zdrowotnej) też „przetrwały”. Opiekę zdrowotną i edukację lepiej byłoby określać jako *usługi społeczne*, a nie *dobra publiczne*.

Opracowanie Andrzeja Sławińskiego – *30 lat polskiej transformacji z perspektywy banku centralnego* – to świetna analiza sukcesu polskiej transformacji systemowej. Między innymi podkreślona została rola prywatyzacji: „Sposób przeprowadzenia prywatyzacji chronił naszą gospodarkę przed oddziaływaniem świata polityki i – co bardzo ważne – zapobiegł pojawieniu się u nas oligarchów. Powinniśmy szczególnie doceniać to w kraju, w którego historii tak negatywną rolę odegrała magnateria”. Autor pokazuje, że ważnym czynnikiem wprowadzenia gospodarki na ścieżkę zrównoważonego wzrostu było jej włączenie

w europejskie sieci produkcyjne. Polski system bankowy uniknął wielkich strat w wyniku globalnego kryzysu bankowego lat 2007–2009, dzięki regulacjom makroostrożnościowym. Autor przyznaje, że zmienny kurs walutowy pomógł stabilizować kosztową konkurencyjność eksportu, ale wskazuje argumenty przeciwko nadmiernemu odkładaniu momentu wejścia Polski do strefy euro. Podkreśla też, że dla rozwoju polskiej gospodarki kluczowa jest poprawa konkurencyjności jakościowej polskich produktów. Poprawa innowacyjności gospodarki wymaga posiadania odpowiednio kompetentnej i niezależnej służby cywilnej.

Artykuł Henryka Domańskiego – *Zmiany w stratyfikacji społecznej w Polsce* – jest świetną analizą zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce w latach 1982–2019, w oparciu o dane z badań ankietowych. Analizie poddane są wzory ruchliwości międzypokoleniowej oraz zawierania małżeństw, a także zasady rekrutacji do pozycji zawodowych i zasady wynagradzania. Wyniki wskazują, że stratyfikacja klasowa społeczeństwa nie zanika i jest trwałym wyznacznikiem nierówności społecznych. Wzory mobilności międzypokoleniowej i homogamii małżeńskiej są dość stabilne w czasie, chociaż wyłaniają się także nowe zjawiska, związane ze zmianami wzorców konsumpcji, stylu życia i ewolucją systemu demokratycznego.

Opracowanie Ewy Łętowskiej – *Prawo jako listek figowy albo etykieta* – to bardzo ważny i ciekawy esej. Przedmiotem rozważań są wybrane problemy zmian dokonywanych obecnie w polskim prawie, głównie gospodarczym, w kontekście przeprowadzanej reformy sądownictwa. Przedmiotem eseju są: rozbieżność między normami prawnymi a rzeczywistością, manipulacje prawne, zmiany nazewnictwa, różnice interpretacyjne, zgodność nowych ustaw z konstytucją i z prawem UE oraz efektywność ochrony interesów obywatela i konsumenta. Artykuł zawiera bardzo ważne oceny tego, co w zakresie prawa dzieje się w ostatnich latach w Polsce. Autorka pisze o kryzysie konstytucyjnym, „gdzie bez zmiany konstytucji doszło do drastycznego osłabienia gwarancji państwa prawa i poziomu efektywnej ochrony prawnej, poprzez obniżenie standardu stosowania prawa”. W konkluzji autorka stwierdza: „Zaufanie do prawa jest fundamentem, na którym buduje się programy i decyzje (polityczne i ekonomiczne)”.

Tekst Jeffrey'a Sachsa – *Polska transformacja i perspektywy* – odbiega charakterem od pozostałych opracowań. To krótka subiektywna wypowiedź jednego z głównych doradców, zwłaszcza w pierwszym okresie polskiej transformacji.

Tom kończą: obszerna bibliografia, zawierająca kilkaset pozycji, streszczenia w języku polskim i angielskim, indeks nazwisk i indeks rzeczowy.

Mocne strony monografii zdecydowanie przeważają nad jej niedostatkami. Jest to bardzo wartościowe opracowanie.

Bardzo dobry jest dobór kluczowych problemów, szerokość analizowanych zagadnień. Tom daje bardzo dobrą analizę stanu współczesnych nauk ekonomicznych w kontekście procesów zachodzących w świecie, w tym zwłaszcza w naszym kraju. Bardzo dobrze są zbalansowane oba aspekty – analiza nauk ekonomicznych i analiza procesów gospodarczych i społecznych (polityki gospodarczej i społecznej). Jest to w sumie zarówno dobra diagnoza, jak i dobry program na przyszłość, w obu aspektach: nauk ekonomicznych i polityki gospodarczej. Dobra jest struktura monografii, teksty mają podobny charakter (poza ostatnim) i są zbliżonej objętości. Dobra jest redakcja, teksty napisane są generalnie ładnym językiem.

Wątpliwości dotyczą przede wszystkim nie tego, co w monografii jest, ale tego, czego w niej brakuje. Oczywiście należy pamiętać, że recenzowany tom jest pierwszą częścią cyklu i zapewne w kolejnych znajdą się teksty dotyczące poniższych zagadnień. Mimo wszystko jednak zwraca uwagę brak, lub zaledwie *muśnięcie* wielu kluczowych tematów – zarówno

z zakresu gospodarki w Polsce, jak i jej otoczenia społeczno-politycznego – które tu wymienię:

- niski poziom oszczędności, oparcie wzrostu gospodarczego niemal wyłącznie na konsumpcji;
- fundamentalne zagrożenia dla ładu instytucjonalnego (trójpodział władzy, wolne sądy, konstytucja);
- degradacja mediów publicznych przez propagandę, z nachalną, jednostronną argumentacją partyjną;
- brak dialogu społecznego, brak elementarnego szacunku dla mniejszości, dla odmiennych poglądów;
- podmywanie i tak bardzo słabego zaufania, a więc regres w zakresie poziomu kapitału społecznego, bez rozwoju którego Polska nie jest w stanie się rozwijać;
- nierówności według płci;
- silne w ostatnich latach ograniczanie uprawnień samorządu terytorialnego na rzecz wzmacniania roli administracji rządowej;
- „reformy” sfery społecznej, o kluczowym znaczeniu dla funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki: jednoznacznie negatywne (obniżenie wieku emerytalnego) lub co najmniej dyskusyjne (zmiana struktury szkolnictwa, 500+);
- kultura jako fundament wolnego społeczeństwa: cenzurowanie, upartyjnienie...

Oczywiście, nikt nie może oczekiwać szczegółowego omawiania zagadnień sfery realnej w monografii o takim charakterze, ale jednak (niemal) całkowite pominięcie tych kwestii zaskakuje, wobec tego, że jej III część nosi tytuł *Polska transformacja. Aspekty ekonomiczne, społeczne i prawne*. Bardzo silnie wyeksponowana była na Kongresie potrzeba uwzględnienia różnych dyscyplin, wielowymiarowości ekonomii. Tymczasem w recenzowanej monografii nie znalazło to dostatecznego uwzględnienia.

Dokonany powyżej przegląd zawartości monografii pokazuje także, że jej poszczególne części są pod wieloma względami nierówne. Między innymi mamy tutaj teksty bardziej i mniej ogólne, różne jest nawiązanie do współczesnych problemów Polski, różny jest zakres i aktualność cytowanej literatury. Jednak takie nierówności są zapewne nieuniknione w przypadku monografii – pracy zbiorowej.

W sumie recenzowaną publikację oceniam bardzo wysoko i gorąco polecam wszystkim zainteresowanym naukami ekonomicznymi oraz procesami gospodarczymi i społecznymi.

*Prof. dr hab. Maciej Żukowski**

DOI: 10.52335/dvqigiykff37a

Marian Gorynia, *Ekonomiczne, finansowe i menedżerskie aspekty zagranicznej ekspansji przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021, 503 ss.

Znany i uznany w Polsce oraz poza jej granicami badacz biznesu międzynarodowego – prof. Marian Gorynia – opublikował książkę *Ekonomiczne, finansowe i menedżerskie aspekty zagranicznej ekspansji przedsiębiorstw*. Przedstawił w niej gruntowną analizę przed-

* Prof. dr hab. Maciej Żukowski – Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu; ORCID: 0000-0003-0551-7458; e-mail: maciej.zukowski@ue.poznan.pl